

سمتِ قبلہ کا تعین

(سورج کے سایے کی مدد سے)

————— سید محمد حسین رضوی —————

تمام دنیا کے مسلمانوں کے لئے مکہ معظمہ کی طرف منہ کر کے نماز پڑھنا فرض قرار دیا گیا ہے۔ لہذا دنیا کے کسی بھی مقام سے مکہ معظمہ جس سمت میں واقع ہوتا ہے اُس کو سمتِ قبلہ کہتے ہیں جس کا جاننا ہر مسلمان کے لئے ضروری ہے۔ اس کے بغیر ہماری نمازی صحیح نہ ہوں گی۔ برصغیر پاک و ہند کے مسلمانوں کے لئے علامہ نے مغرب کی طرف منہ کر کے نماز پڑھنے کی اجازت دے رکھی کیونکہ یہاں کے بہت سے علاقوں سے مکہ معظمہ اندازاً مغرب ہی کی طرف سمجھا جاتا ہے۔ لیکن یہ عام اجازت، یا یوں کہئے کہ رعایتی اجازت صرف اُسی حالت میں درست سمجھی جاسکتی ہے جب کہ بالکل صحیح سمتِ قبلہ معلوم کرنے کے ذرائع موجود نہ ہوں، اور سوالِ مستقل مسجد تعمیر کرنے کا نہ ہو بلکہ انفرادی اور وقتی طور پر نماز پڑھنے کا ہو۔ ایسی صورت میں یہ سہولت دی جاسکتی ہے کہ مغرب کی طرف منہ کر کے نماز پڑھ لی جائے۔ بلکہ اگر صحیح مغرب کی سمت بھی معلوم نہ ہو سکے تو محض اندازے سے ہی مغرب کی سمت کا تعین کیا جاسکتا ہے۔ اس کے برخلاف اگر ایک مستقل مسجد تعمیر کرنے کا مسئلہ درپیش ہو تو پھر محض مغرب کی سمت کافی نہیں سمجھی جائے گی بلکہ ایسی صورت میں یہ لازم ہوگا کہ اُس مقام سے صحیح سمتِ قبلہ کا تعین کر کے مسجد کا رخ بڑی احتیاط کے ساتھ قائم کیا جائے۔ اگر مسجد کا رخ صحیح سمتِ قبلہ کی طرف نہ ہوگا تو وہاں نمازی جتنی نمازی پڑھیں گے غلط ہوں گی اور ان سب غلط نمازوں کی ذمہ داری ان لوگوں پر آئے گی جو دیدہ و دانستہ اس میں کوتاہی کریں گے۔

اب جب کہ یہ واضح ہو گیا کہ کسی مقام سے مکہ معظمہ کی سمت، یا کو سمتِ قبلہ کہتے ہیں تو پھر یہ بھی ظاہر ہے کہ سمتِ قبلہ کہیں مغرب کی طرف ہوگی کہیں مشرق کی طرف، کہیں شمال کی طرف ہوگی کہیں جنوب

کی طرف سمت قبلہ کا صحیح تعین کرنے کے لئے عام طور پر علم مثلث کر دی سے مدد لی جاتی ہے یعنی اگر ہمیں مکہ معظمہ کا عرض البلد و طول البلد دیکھ کر بالترتیب ۲۱° ۴۲' ۲۱" شمال اور ۶۹° ۲۹' ۲۹" درجہ مشرق ہے معلوم ہے اور اُس مقام کا عرض البلد و طول البلد بھی معلوم ہو جہاں سے سمت قبلہ معلوم کرنی ہے تو حساب لگا کر یہ معلوم کیا جاسکتا ہے کہ اُس مقام سے مکہ معظمہ کس سمت میں ہے۔ یعنی پہلے اُس مقام پر سمت قبلہ کا زاویہ معلوم کرنا ہوگا، اس کے بعد اُس مقام پر صحیح سمت شمال معلوم کرنی ہوگی، اور پھر ان دونوں کی مدد سے صحیح سمت قبلہ کا خط زمین پر قائم کیا جاسکتا ہے جس کی بنیاد پر مسجد کی تعمیر کی جاسکتی ہے۔ لیکن علم مثلث کر دی سے سمت قبلہ کا زاویہ نکالنا ہر ایک کے بس کی بات نہیں ہے اور صحیح سمت شمال معلوم کرنا بھی اتنا آسان کام نہیں ہے کیونکہ قطب ستارے میں بھی تھوڑا سا فرق پڑ جاتا ہے اور قطب نما کی سوئی بھی صحیح شمال نہیں بتاتی۔

ان مشکلات کے پیش نظر میں نے مخصوص جدولیں بنائیں جن میں ہر انگریزی مہینے کی یکم، ۱۵، ۱۰، ۲۰، ۲۵ تاریخوں کے لئے تین ایسے اوقات نکالے ہیں جب کہ ایک سیدھی عموماً کھڑی ہوئی چھڑی کا سایہ یا تو سمت قبلہ کی طرف پڑتا ہے، یا سمت قبلہ سے عموماً ہوتا ہے، یا سمت قبلہ کے مخالف ہوتا ہے۔ اس قسم کے اوقات سمت قبلہ بھی ملک کسی نے نہیں نکالے تھے۔ جہاں تک میری معلومات ہیں، میں نے دنیا میں سب سے پہلے یہ آسان طریقہ ایجاد کیا ہے جس کی مدد سے ایک معمولی سمجھ بوجھ کا آدمی بھی سمت قبلہ معلوم کر سکتا ہے۔ یہ اوقات پاکستان کے معیاری وقت کے مطابق ہیں اور میں نے علم مثلث کر دی کی مدد سے متعین کئے ہیں۔ چونکہ سورج کی رفتار انگریزی مہینوں کی تاریخوں کے مطابق ہی کم و بیش قائم رہتی ہے اس لئے میں نے جو جدولیں بنائی ہیں وہ ہر سال کی تاریخوں کے لئے ہیں اور ہمیشہ کے لئے کارآمد ہیں۔ اس قسم کے اوقات سمت قبلہ ہر ملک کے ہر شہر کے لئے علیحدہ علیحدہ نکالے جاسکتے ہیں۔ لیکن میں نے مشرق پاکستان کے بارہ مشہور شہروں کی جدولیں یہاں پیش کی ہیں۔ جن کے نام یہ ہیں:-

(۱) - راولپنڈی اسلام آباد -	(۲) - کراچی
(۳) - لاہور	(۴) - پشاور

(۶)۔ حیدر آباد

(۵)۔ کوسٹ

(۸)۔ سکھر

(۷)۔ نواب شاہ

(۱۰)۔ ملتان

(۹)۔ بہاولپور

(۱۳)۔ مظفر آباد

(۱۱)۔ بنوں

یہ جدولیں اُن مقامات کے لئے بھی استعمال کی جاسکتی ہیں جو ان شہروں سے بالکل قریب واقع ہیں۔ ان جدولوں کو استعمال کرنے کے لئے نہ تو سمت قبلہ کا زاویہ معلوم کرنے کی ضرورت ہوتی ہے، نہ قطب ستارے کا شاہدہ کرنا پڑتا ہے، نہ قطب نما کی سوئی کو آگے پیچھے کرنے کی حاجت ہوتی ہے۔ اس طریقہ میں صرف چند دقیقوں کا فرق بعض مقامات پر پڑ سکتا ہے لیکن یہ فرق اتنا کم ہے کہ عملی طور پر نظر انداز کر دینے کے قابل ہے۔ مثال کے طور پر اگر ہم راولپنڈی، اسلام آباد کے علاقے میں ایک مسجد بنانا چاہتے ہیں اور جون کے مہینے میں اُس مسجد کے صحیح رخ کا فیصلہ کرنا چاہتے ہیں۔ یا کسی پُرانی بنی ہوئی مسجد کے رخ کو دیکھنا چاہتے ہیں کہ وہ صحیح ہے یا غلط۔ تو پہلے راولپنڈی اسلام آباد کی جدول میں جون کی مطلوبہ تاریخ کے سامنے لکھے ہوئے اوقات کو دیکھنا چاہیئے۔ فرض کیجئے کہ ہماری مطلوبہ تاریخ ۵ جون ہے اور اس تاریخ کو ہم صحیح سمت قبلہ کا تعین کرنا چاہتے ہیں۔ تو ہم مطلوبہ جدول میں جون کے مہینے کے سامنے لکھی ہوئی ۵ جون کی تاریخ کو منتخب کریں گے۔ اس تاریخ کے سامنے تین اوقات دیئے ہوئے ہیں۔ ان تینوں میں سے کسی ایک وقت کو منتخب کر کے اس سے سمت قبلہ معلوم کی جاسکتی ہے۔ بلکہ اگر ہم چاہیں تو تجربہ تینوں اوقات کو استعمال کر کے دیکھ سکتے ہیں تینوں اوقات سے دی ایک صحیح سمت قبلہ حاصل ہوگی۔ بلکہ جدول میں دی ہوئی سال بھر کی تاریخوں کے اوقات سے بھی دی ایک صحیح سمت قبلہ حاصل ہوگی۔ یہ حقیقت ہی ان جدولوں کے صحیح ہونے کا سب سے بڑا ثبوت ہے۔ ۵ جون کی تاریخ کے آگے سب سے پہلے ۶ بج کر ۴۸ منٹ کا وقت لکھا ہے جب کہ سورج کا سایہ سمت قبلہ کی طرف ہوتا ہے۔ اس وقت پر اگر ہم ایک ٹکڑی بالکل سیدھی زمین پر پکڑی کریں تو اُس ٹکڑی کی جڑ سے اس کا سایہ جس سمت میں بھی پڑے گا وہی سمت قبلہ ہوگی۔ اس کے بعد ۱۱ بج کر ۵۵ منٹ کا وقت آتا

ہے۔ اس وقت پر سیدھی لکڑی کا سایہ سمتِ قبلہ سے عموماً ہو گا یعنی اگر ہم لکڑی کے سایے کا نشان زمین پر کھینچ کر اُس سایے پر عموماً ڈالیں تو وہ عموماً سمتِ قبلہ کو ظاہر کرے گا۔ اس کے بعد ۱۳ بج کر ۹ منٹ کا وقت آتا ہے یعنی شام کے ۲ بج کر ۹ منٹ کا وقت۔ اس وقت پر اُس سیدھی لکڑی کا سایہ سمتِ قبلہ کی مخالف سمت میں پڑے گا یعنی اس سایے کا خط بھی اگر زمین پر کھینچیں تو وہ بھی سمتِ قبلہ کی نشان دہی کرے گا۔ اس طرح ان تینوں اوقات کی مدد سے ہمیں وہی ایک نتیجہ حاصل ہو گا۔ تین وقت اس لئے دیئے گئے ہیں کہ آپ اپنی سہولت کے مطابق ان تینوں میں سے کوئی سا ایک وقت استعمال کر سکتے ہیں۔ بعض تاریخوں میں صرف دو وقت ممکن ہوتے ہیں اور بعض تاریخوں میں صرف ایک ہی وقت ممکن ہوتا ہے۔ سب سے بہتر وقت وہ ہوتا ہے جس میں اُس سیدھی لکڑی کا سایہ سب سے زیادہ لمبا پڑتا ہے۔ اس لمبے سائے کی مدد سے لمبی لائن زمین پر آسانی سے کھینچی جاسکتی ہے۔ اگر سایہ چھوٹا ہو گا تو زمین پر لائن آسانی سے نہیں کھینچی جاسکتی۔ بہر حال یہ پورے سال کی جد دل ہے آپ جس جہیزے کو اور جس تاریخ کو چاہیں منتخب کریں نتیجہ وہی حاصل ہو گا۔

ایک نہایت اہم بات یہ یاد رکھنی چاہیے کہ ۲۸ مئی کو ۱۳ بج کر ۱۸ منٹ پر یعنی شام کے ۲ بج کر ۱۸ منٹ پر تمام دنیا میں (سوائے امریکہ کے جہاں اُس وقت سورج نظر نہیں آتا) سورج کا سایہ سمتِ قبلہ کے مخالف ہوتا ہے۔ اسی طرح ۱۶ جولائی کو بھی ۱۳ بج کر ۲۶ منٹ پر یعنی شام کے ۲ بج کر ۲۶ منٹ پر دنیا کے ہر مقام پر سورج کا سایہ سمتِ قبلہ کے مخالف ہوتا ہے۔ یہ دونوں وقت ایسے ہیں جب کہ سورج ٹھیک خانہ کعبہ کے اوپر سے گزرتا ہے۔ لہذا ان دونوں وقتوں میں سے کسی بھی وقت پر ہم جس جگہ سے بھی سورج کی طرف دیکھیں گے وہی صحیح سمتِ قبلہ ہوگی۔

عوض ابد تقریباً ۱۲۳ روپے شل		سمت قبلہ (سورج کے سایے کی حدود سے)		سایہ دیکھنے کیلئے کسی ایسی چیز کو نصب کرنا چاہیے جو بالکل نوا گھڑی	
طول ابد تقریباً ۱۲۳ روپے شرق		(۱)۔ راولپنڈی اسلام آباد اور ان کے فوجی علاقوں کیلئے			
مہینہ	تاریخ	پاکستان کا معیاری وقت جبکہ سایہ	مہینہ	تاریخ	پاکستان کا معیاری وقت جبکہ سایہ
سمت قبلہ کی طرف جتنا ہے	سمت قبلہ سے	سمت قبلہ کے	سمت قبلہ کی طرف جتنا ہے	سمت قبلہ سے	سمت قبلہ کے
منق - گنیش	منق - گنیش	منق - گنیش	منق - گنیش	منق - گنیش	منق - گنیش
۱	۱۱ - ۱۹	—	۱	۱۲ - ۵۸	۱۲ - ۱۱
۵	۱۱ - ۲۲	—	۵	۱۲ - ۵۵	۱۲ - ۱۲
۱۰	۱۱ - ۲۳	—	۱۰	۱۲ - ۵۱	۱۲ - ۱۹
۱۵	۱۱ - ۲۷	—	۱۵	۱۲ - ۴۷	۱۲ - ۲۹
۲۰	۱۱ - ۳۰	—	۲۰	۱۲ - ۴۰	۱۲ - ۳۲
۲۵	۱۱ - ۳۲	—	۲۵	۱۲ - ۳۲	۱۲ - ۲۹
۱	۱۱ - ۳۶	—	۱	۱۲ - ۲۱	۱۲ - ۵۱
۵	۱۱ - ۳۷	—	۵	۱۲ - ۱۵	۱۲ - ۵۸
۱۰	۱۱ - ۳۸	—	۱۰	۱۲ - ۵	۱۲ - ۵۴
۱۵	۱۱ - ۴۰	—	۱۵	۱۲ - ۵۲	۱۲ - ۴۲
۲۰	۱۱ - ۴۱	—	۲۰	۱۲ - ۴۲	۱۲ - ۲۲
۲۵	۱۱ - ۴۲	—	۲۵	—	۱۲ - ۲۲
۱	۱۱ - ۴۲	—	۱	—	۱۲ - ۲۲
۵	۱۱ - ۴۳	—	۵	—	۱۲ - ۲۲
۱۰	۱۱ - ۴۳	—	۱۰	—	۱۲ - ۲۲
۱۵	۱۱ - ۴۳	—	۱۵	—	۱۲ - ۲۲
۲۰	۱۱ - ۴۳	—	۲۰	—	۱۲ - ۲۲
۲۵	۱۱ - ۴۳	—	۲۵	—	۱۲ - ۲۲
۱	۱۱ - ۴۳	—	۱	—	۱۲ - ۲۲
۵	۱۱ - ۴۳	—	۵	—	۱۲ - ۲۲
۱۰	۱۱ - ۴۳	—	۱۰	—	۱۲ - ۲۲
۱۵	۱۱ - ۴۳	—	۱۵	—	۱۲ - ۲۲
۲۰	۱۱ - ۴۳	—	۲۰	—	۱۲ - ۲۲
۲۵	۱۱ - ۴۳	—	۲۵	—	۱۲ - ۲۲
۱	۱۱ - ۴۳	—	۱	—	۱۲ - ۲۲
۵	۱۱ - ۴۳	—	۵	—	۱۲ - ۲۲
۱۰	۱۱ - ۴۳	—	۱۰	—	۱۲ - ۲۲
۱۵	۱۱ - ۴۳	—	۱۵	—	۱۲ - ۲۲
۲۰	۱۱ - ۴۳	—	۲۰	—	۱۲ - ۲۲
۲۵	۱۱ - ۴۳	—	۲۵	—	۱۲ - ۲۲
۱	۱۱ - ۴۳	—	۱	—	۱۲ - ۲۲
۵	۱۱ - ۴۳	—	۵	—	۱۲ - ۲۲
۱۰	۱۱ - ۴۳	—	۱۰	—	۱۲ - ۲۲
۱۵	۱۱ - ۴۳	—	۱۵	—	۱۲ - ۲۲
۲۰	۱۱ - ۴۳	—	۲۰	—	۱۲ - ۲۲
۲۵	۱۱ - ۴۳	—	۲۵	—	۱۲ - ۲۲
۱	۱۱ - ۴۳	—	۱	—	۱۲ - ۲۲
۵	۱۱ - ۴۳	—	۵	—	۱۲ - ۲۲
۱۰	۱۱ - ۴۳	—	۱۰	—	۱۲ - ۲۲
۱۵	۱۱ - ۴۳	—	۱۵	—	۱۲ - ۲۲
۲۰	۱۱ - ۴۳	—	۲۰	—	۱۲ - ۲۲
۲۵	۱۱ - ۴۳	—	۲۵	—	۱۲ - ۲۲
۱	۱۱ - ۴۳	—	۱	—	۱۲ - ۲۲
۵	۱۱ - ۴۳	—	۵	—	۱۲ - ۲۲
۱۰	۱۱ - ۴۳	—	۱۰	—	۱۲ - ۲۲
۱۵	۱۱ - ۴۳	—	۱۵	—	۱۲ - ۲۲
۲۰	۱۱ - ۴۳	—	۲۰	—	۱۲ - ۲۲
۲۵	۱۱ - ۴۳	—	۲۵	—	۱۲ - ۲۲
۱	۱۱ - ۴۳	—	۱	—	۱۲ - ۲۲
۵	۱۱ - ۴۳	—	۵	—	۱۲ - ۲۲
۱۰	۱۱ - ۴۳	—	۱۰	—	۱۲ - ۲۲
۱۵	۱۱ - ۴۳	—	۱۵	—	۱۲ - ۲۲
۲۰	۱۱ - ۴۳	—	۲۰	—	۱۲ - ۲۲
۲۵	۱۱ - ۴۳	—	۲۵	—	۱۲ - ۲۲
۱	۱۱ - ۴۳	—	۱	—	۱۲ - ۲۲
۵	۱۱ - ۴۳	—	۵	—	۱۲ - ۲۲
۱۰	۱۱ - ۴۳	—	۱۰	—	۱۲ - ۲۲
۱۵	۱۱ - ۴۳	—	۱۵	—	۱۲ - ۲۲
۲۰	۱۱ - ۴۳	—	۲۰	—	۱۲ - ۲۲
۲۵	۱۱ - ۴۳	—	۲۵	—	۱۲ - ۲۲
۱	۱۱ - ۴۳	—	۱	—	۱۲ - ۲۲
۵	۱۱ - ۴۳	—	۵	—	۱۲ - ۲۲
۱۰	۱۱ - ۴۳	—	۱۰	—	۱۲ - ۲۲
۱۵	۱۱ - ۴۳	—	۱۵	—	۱۲ - ۲۲
۲۰	۱۱ - ۴۳	—	۲۰	—	۱۲ - ۲۲
۲۵	۱۱ - ۴۳	—	۲۵	—	۱۲ - ۲۲
۱	۱۱ - ۴۳	—	۱	—	۱۲ - ۲۲
۵	۱۱ - ۴۳	—	۵	—	۱۲ - ۲۲
۱۰	۱۱ - ۴۳	—	۱۰	—	۱۲ - ۲۲
۱۵	۱۱ - ۴۳	—	۱۵	—	۱۲ - ۲۲
۲۰	۱۱ - ۴۳	—	۲۰	—	۱۲ - ۲۲
۲۵	۱۱ - ۴۳	—	۲۵	—	۱۲ - ۲۲
۱	۱۱ - ۴۳	—	۱	—	۱۲ - ۲۲
۵	۱۱ - ۴۳	—	۵	—	۱۲ - ۲۲
۱۰	۱۱ - ۴۳	—	۱۰	—	۱۲ - ۲۲
۱۵	۱۱ - ۴۳	—	۱۵	—	۱۲ - ۲۲
۲۰	۱۱ - ۴۳	—	۲۰	—	۱۲ - ۲۲
۲۵	۱۱ - ۴۳	—	۲۵	—	۱۲ - ۲۲
۱	۱۱ - ۴۳	—	۱	—	۱۲ - ۲۲
۵	۱۱ - ۴۳	—	۵	—	۱۲ - ۲۲
۱۰	۱۱ - ۴۳	—	۱۰	—	۱۲ - ۲۲
۱۵	۱۱ - ۴۳	—	۱۵	—	۱۲ - ۲۲
۲۰	۱۱ - ۴۳	—	۲۰	—	۱۲ - ۲۲
۲۵	۱۱ - ۴۳	—	۲۵	—	۱۲ - ۲۲
۱	۱۱ - ۴۳	—	۱	—	۱۲ - ۲۲
۵	۱۱ - ۴۳	—	۵	—	۱۲ - ۲۲
۱۰	۱۱ - ۴۳	—	۱۰	—	۱۲ - ۲۲
۱۵	۱۱ - ۴۳	—	۱۵	—	۱۲ - ۲۲
۲۰	۱۱ - ۴۳	—	۲۰	—	۱۲ - ۲۲
۲۵	۱۱ - ۴۳	—	۲۵	—	۱۲ - ۲۲
۱	۱۱ - ۴۳	—	۱	—	۱۲ - ۲۲
۵	۱۱ - ۴۳	—	۵	—	۱۲ - ۲۲
۱۰	۱۱ - ۴۳	—	۱۰	—	۱۲ - ۲۲
۱۵	۱۱ - ۴۳	—	۱۵	—	۱۲ - ۲۲
۲۰	۱۱ - ۴۳	—	۲۰	—	۱۲ - ۲۲
۲۵	۱۱ - ۴۳	—	۲۵	—	۱۲ - ۲۲

نوٹ: بیچ مغرب سے سمت قبلہ تقریباً ۱۲۳ روپے جنوب کی طرف جھکا ہوا ہے۔

سمت قبلہ (سورج کے سایے کی مدد سے)		سونا لید تقریباً ۱۵ درجے شمال		ملا لید تقریباً ۹۷ درجے مشرق	
سایہ دیکھنے کیلئے کسی ایسی چیز کو منتخب کرنا چاہیے جو بالکل عموداً کھڑی ہو		(۲) کراچی اور اس کے ذراچی علاقوں کے لئے			
پاکستان کا معیاری وقت جبکہ سایہ	پاکستان کا معیاری وقت جبکہ سایہ	مہینہ	تاریخ	مہینہ	تاریخ
سمت قبلہ کے مخالف پڑنا ہے	سمت قبلہ کے مخالف پڑنا ہے	سمت قبلہ کے مخالف پڑنا ہے	سمت قبلہ کے مخالف پڑنا ہے	سمت قبلہ کے مخالف پڑنا ہے	سمت قبلہ کے مخالف پڑنا ہے
۱۲-۳۶	۱۲-۳۶	۱۰-۲۰	۱۲-۲۴	۱۲-۲۴	۱۲-۲۴
۱۲-۵۲	۱۲-۳۶	۱۰-۲۲	۱۲-۲۹	۱۲-۲۹	۱۲-۲۹
۱۲-۸	۱۲-۳۶	۱۰-۲۰	۱۲-۳۱	۱۲-۳۱	۱۲-۳۱
۱۲-۲۳	۱۲-۳۶	۱۰-۲۰	۱۲-۳۲	۱۲-۳۲	۱۲-۳۲
۱۲-۳۹	۱۲-۳۶	۹-۵۱	۱۲-۳۶	۱۲-۳۶	۱۲-۳۶
۱۲-۵۵	۱۲-۳۶	۹-۳۶	۱۲-۳۷	۱۲-۳۷	۱۲-۳۷
۱۵-۱۹	۱۲-۳۶	۹-۱۲	۱۲-۳۹	۱۲-۳۹	۱۲-۳۹
۱۵-۳۲	۱۲-۳۶	۸-۵۹	۱۲-۴۰	۱۲-۴۰	۱۲-۴۰
۱۵-۴۷	۱۲-۳۶	۸-۴۱	۱۲-۴۰	۱۲-۴۰	۱۲-۴۰
۱۶-۳	۱۲-۳۶	۸-۲۲	۱۲-۴۰	۱۲-۴۰	۱۲-۴۰
۱۶-۲۰	۱۲-۳۶	۸-۴	۱۲-۴۰	۱۲-۴۰	۱۲-۴۰
۱۶-۳۶	۱۲-۳۶	۷-۴۶	۱۲-۴۰	۱۲-۴۰	۱۲-۴۰
۱۶-۵۷	۱۲-۳۶	۷-۲۲	۱۲-۴۱	۱۲-۴۱	۱۲-۴۱
۱۷-۱۰	۱۲-۳۶	۷-۷	۱۲-۴۱	۱۲-۴۱	۱۲-۴۱
۱۷-۲۴	۱۲-۳۶	۶-۴۸	۱۲-۴۲	۱۲-۴۲	۱۲-۴۲
۱۷-۳۹	۱۲-۳۶	۶-۲۹	۱۲-۴۲	۱۲-۴۲	۱۲-۴۲
۱۷-۵۳	۱۲-۳۶	۶-۱۰	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳
۱۸-۱۰	۱۲-۳۶	۶-۲۲	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳
۱۲-۱۸	۱۲-۳۶	۶-۵۴	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳
۱۲-۱۸	۱۲-۳۶	۷-۴	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳
۱۲-۱۳	۱۲-۳۶	۷-۲۲	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳
۱۲-۱۱	۱۲-۳۶	۷-۵۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳
۱۲-۱۰	۱۲-۳۶	۸-۱۰	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳
۱۲-۱۰	۱۲-۳۶	۸-۲۹	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳
۱۲-۱۰	۱۲-۳۶	۸-۲۴	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳
۱۲-۱۰	۱۲-۳۶	۸-۵۹	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳
۱۲-۱۰	۱۲-۳۶	۹-۱۵	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳
۱۲-۱۱	۱۲-۳۶	۹-۳۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳
۱۲-۱۲	۱۲-۳۶	۹-۴۹	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳
۱۲-۱۳	۱۲-۳۶	۱۰-۱۱	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳
۱۲-۱۵	۱۲-۳۶	۱۰-۲۲	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳
۱۲-۱۷	۱۲-۳۶	۱۰-۳۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳
۱۲-۱۹	۱۲-۳۶	۱۰-۴۱	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳
۱۲-۲۳	۱۲-۳۶	۱۰-۴۵	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳
۱۲-۲۴	۱۲-۳۶	۱۰-۴۷	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳	۱۲-۴۳

نوٹ: صبح مغرب سے سمت قبلہ تقریباً ۲ درجے جنوب کی طرف جھکی ہوئی ہے۔

موضع ابلد تقریباً ۲۰ درجے شمال
 طول ابلد تقریباً ۶۵ درجے مشرق
 سمت قبلہ مسجد کے سایہ کی مدد سے
 سایہ دیکھنے کیلئے کسی ایسی چیز
 کو منتخب کرنا چاہیے جو ابلد
 عموداً کھڑی ہو۔

پاکستان کا معیاری وقت جب کہ سایہ				پاکستان کا معیاری وقت جب کہ سایہ			
تاریخ	سمت قبلہ کی طرف ہوتا ہے	سمت قبلہ کے متوازی ہوتا ہے	سمت قبلہ کے مخالف ہوتا ہے	تاریخ	سمت قبلہ کی طرف ہوتا ہے	سمت قبلہ کے متوازی ہوتا ہے	سمت قبلہ کے مخالف ہوتا ہے
۱	—	۱۲-۲۸	۱۲-۵۶	۱	—	۱۲-۱۵	—
۵	—	۱۲-۲۹	۱۲-۱	۵	—	۱۲-۱۷	—
۱۰	—	۱۲-۳۰	۱۲-۱۲	۱۰	—	۱۲-۱۹	—
۱۵	—	۱۲-۳۱	۱۲-۲۳	۱۵	—	۱۲-۲۱	—
۲۰	—	۱۲-۳۱	۱۲-۲۷	۲۰	—	۱۲-۲۳	—
۲۵	—	۱۲-۳۰	۱۲-۵۰	۲۵	—	۱۲-۲۵	—
۱	—	۱۲-۳۰	۱۵-۱۱	۱	—	۱۲-۲۷	—
۵	—	۱۲-۲۹	۱۵-۲۲	۵	—	۱۲-۲۸	—
۱۰	—	۱۲-۲۸	۱۵-۳۶	۱۰	—	۱۲-۲۸	—
۱۵	—	۱۲-۲۷	۱۵-۵۰	۱۵	—	۱۲-۲۹	—
۲۰	—	۱۲-۲۵	۱۶-۵	۲۰	—	۱۲-۲۹	—
۲۵	—	۱۲-۲۳	۱۶-۲۰	۲۵	—	۱۲-۲۹	—
۱	—	۱۲-۲۱	۱۶-۲۹	۱	—	۱۲-۲۸	—
۵	—	۱۲-۱۹	۱۶-۵۱	۵	—	۱۲-۲۸	—
۱۰	—	۱۲-۱۷	۱۷-۳	۱۰	—	۱۲-۲۷	—
۱۵	—	۱۲-۱۴	۱۷-۱۸	۱۵	—	۱۲-۲۷	—
۲۰	—	۱۲-۱۲	۱۷-۲۱	۲۰	—	۱۲-۲۵	—
۲۵	—	۱۲-۱۰	۱۷-۳۶	۲۵	—	۱۲-۲۵	—
۱	—	۱۲-۸	۱۸-۲	۱	—	۱۲-۲۳	۶-۲۸
۵	—	۱۲-۵	—	۵	—	۱۲-۲۲	۶-۲۹
۱۰	—	۱۲-۳	—	۱۰	—	۱۲-۲۲	۶-۵۲
۱۵	—	۱۲-۲	—	۱۵	—	۱۲-۲۱	۷-۸
۲۰	—	۱۲-۰	—	۲۰	—	۱۲-۲۱	۷-۲۲
۲۵	—	۱۱-۵۹	—	۲۵	—	۱۲-۲۰	۷-۳۷
۱	—	۱۱-۵۸	—	۱	—	۱۲-۲۰	۷-۵۵
۵	—	۱۱-۵۸	—	۵	—	۱۲-۲۰	۸-۷
۱۰	—	۱۱-۵۸	—	۱۰	—	۱۲-۲۰	۸-۲۱
۱۵	—	۱۱-۵۸	—	۱۵	—	۱۲-۲۰	۸-۳۵
۲۰	—	۱۱-۵۹	—	۲۰	—	۱۲-۲۱	۸-۵۰
۲۵	—	۱۱-۵۹	—	۲۵	—	۱۲-۲۲	۹-۳
۱	—	۱۲-۱	—	۱	—	۱۲-۲۳	۹-۲۱
۵	—	۱۲-۳	—	۵	—	۱۲-۲۳	۹-۲۰
۱۰	—	۱۲-۵	—	۱۰	—	۱۲-۲۳	۹-۲۸
۱۵	—	۱۲-۷	—	۱۵	—	۱۲-۲۵	۹-۲۳
۲۰	—	۱۲-۹	—	۲۰	—	۱۲-۲۶	۹-۲۷
۲۵	—	۱۲-۱۱	—	۲۵	—	۱۲-۲۷	۹-۲۹

نوٹ: صحیح مغرب سے سمت قبلہ تقریباً ۵ درجے جنوب کی طرف ہجرت ہوئے۔

سمت قبیلہ (سورج کے سایہ کی مدد سے)				مشرق اور تقریباً ۲۸ درجے شمال			
سایہ دیکھنے کے لئے کسی ایسے چیز کو منتخب کرنا چاہیے جو بالکل ٹھوس اور				مشرق اور تقریباً ۶۶ درجے مشرق			
ساعت	دقیقہ	ثانیہ	تاریخ	ساعت	دقیقہ	ثانیہ	تاریخ
۱۲	۲۵	۸	۵۱	۱۲	۲۵	۸	۵۱
۱۲	۲۶	۸	۴۷	۱۲	۲۶	۸	۴۷
۱۲	۲۷	۸	۴۰	۱۲	۲۷	۸	۴۰
۱۲	۲۸	۸	۳۲	۱۲	۲۸	۸	۳۲
۱۲	۲۹	۸	۲۴	۱۲	۲۹	۸	۲۴
۱۲	۳۰	۸	۱۶	۱۲	۳۰	۸	۱۶
۱۲	۳۱	۸	۸	۱۲	۳۱	۸	۸
۱۲	۳۲	۸	۰	۱۲	۳۲	۸	۰
۱۲	۳۳	۸	۰۲	۱۲	۳۳	۸	۰۲
۱۲	۳۴	۸	۰۵	۱۲	۳۴	۸	۰۵
۱۲	۳۵	۸	۰۸	۱۲	۳۵	۸	۰۸
۱۲	۳۶	۸	۱۱	۱۲	۳۶	۸	۱۱
۱۲	۳۷	۸	۱۴	۱۲	۳۷	۸	۱۴
۱۲	۳۸	۸	۱۷	۱۲	۳۸	۸	۱۷
۱۲	۳۹	۸	۲۰	۱۲	۳۹	۸	۲۰
۱۲	۴۰	۸	۲۳	۱۲	۴۰	۸	۲۳
۱۲	۴۱	۸	۲۶	۱۲	۴۱	۸	۲۶
۱۲	۴۲	۸	۲۹	۱۲	۴۲	۸	۲۹
۱۲	۴۳	۸	۳۲	۱۲	۴۳	۸	۳۲
۱۲	۴۴	۸	۳۵	۱۲	۴۴	۸	۳۵
۱۲	۴۵	۸	۳۸	۱۲	۴۵	۸	۳۸
۱۲	۴۶	۸	۴۱	۱۲	۴۶	۸	۴۱
۱۲	۴۷	۸	۴۴	۱۲	۴۷	۸	۴۴
۱۲	۴۸	۸	۴۷	۱۲	۴۸	۸	۴۷
۱۲	۴۹	۸	۵۰	۱۲	۴۹	۸	۵۰
۱۲	۵۰	۸	۵۳	۱۲	۵۰	۸	۵۳
۱۲	۵۱	۸	۵۶	۱۲	۵۱	۸	۵۶
۱۲	۵۲	۸	۵۹	۱۲	۵۲	۸	۵۹
۱۲	۵۳	۸	۶۲	۱۲	۵۳	۸	۶۲
۱۲	۵۴	۸	۶۵	۱۲	۵۴	۸	۶۵
۱۲	۵۵	۸	۶۸	۱۲	۵۵	۸	۶۸
۱۲	۵۶	۸	۷۱	۱۲	۵۶	۸	۷۱
۱۲	۵۷	۸	۷۴	۱۲	۵۷	۸	۷۴
۱۲	۵۸	۸	۷۷	۱۲	۵۸	۸	۷۷
۱۲	۵۹	۸	۸۰	۱۲	۵۹	۸	۸۰
۱۲	۶۰	۸	۸۳	۱۲	۶۰	۸	۸۳
۱۲	۶۱	۸	۸۶	۱۲	۶۱	۸	۸۶
۱۲	۶۲	۸	۸۹	۱۲	۶۲	۸	۸۹
۱۲	۶۳	۸	۹۲	۱۲	۶۳	۸	۹۲
۱۲	۶۴	۸	۹۵	۱۲	۶۴	۸	۹۵
۱۲	۶۵	۸	۹۸	۱۲	۶۵	۸	۹۸
۱۲	۶۶	۸	۱۰۱	۱۲	۶۶	۸	۱۰۱
۱۲	۶۷	۸	۱۰۴	۱۲	۶۷	۸	۱۰۴
۱۲	۶۸	۸	۱۰۷	۱۲	۶۸	۸	۱۰۷
۱۲	۶۹	۸	۱۱۰	۱۲	۶۹	۸	۱۱۰
۱۲	۷۰	۸	۱۱۳	۱۲	۷۰	۸	۱۱۳
۱۲	۷۱	۸	۱۱۶	۱۲	۷۱	۸	۱۱۶
۱۲	۷۲	۸	۱۱۹	۱۲	۷۲	۸	۱۱۹
۱۲	۷۳	۸	۱۲۲	۱۲	۷۳	۸	۱۲۲
۱۲	۷۴	۸	۱۲۵	۱۲	۷۴	۸	۱۲۵
۱۲	۷۵	۸	۱۲۸	۱۲	۷۵	۸	۱۲۸
۱۲	۷۶	۸	۱۳۱	۱۲	۷۶	۸	۱۳۱
۱۲	۷۷	۸	۱۳۴	۱۲	۷۷	۸	۱۳۴
۱۲	۷۸	۸	۱۳۷	۱۲	۷۸	۸	۱۳۷
۱۲	۷۹	۸	۱۴۰	۱۲	۷۹	۸	۱۴۰
۱۲	۸۰	۸	۱۴۳	۱۲	۸۰	۸	۱۴۳
۱۲	۸۱	۸	۱۴۶	۱۲	۸۱	۸	۱۴۶
۱۲	۸۲	۸	۱۴۹	۱۲	۸۲	۸	۱۴۹
۱۲	۸۳	۸	۱۵۲	۱۲	۸۳	۸	۱۵۲
۱۲	۸۴	۸	۱۵۵	۱۲	۸۴	۸	۱۵۵
۱۲	۸۵	۸	۱۵۸	۱۲	۸۵	۸	۱۵۸
۱۲	۸۶	۸	۱۶۱	۱۲	۸۶	۸	۱۶۱
۱۲	۸۷	۸	۱۶۴	۱۲	۸۷	۸	۱۶۴
۱۲	۸۸	۸	۱۶۷	۱۲	۸۸	۸	۱۶۷
۱۲	۸۹	۸	۱۷۰	۱۲	۸۹	۸	۱۷۰
۱۲	۹۰	۸	۱۷۳	۱۲	۹۰	۸	۱۷۳
۱۲	۹۱	۸	۱۷۶	۱۲	۹۱	۸	۱۷۶
۱۲	۹۲	۸	۱۷۹	۱۲	۹۲	۸	۱۷۹
۱۲	۹۳	۸	۱۸۲	۱۲	۹۳	۸	۱۸۲
۱۲	۹۴	۸	۱۸۵	۱۲	۹۴	۸	۱۸۵
۱۲	۹۵	۸	۱۸۸	۱۲	۹۵	۸	۱۸۸
۱۲	۹۶	۸	۱۹۱	۱۲	۹۶	۸	۱۹۱
۱۲	۹۷	۸	۱۹۴	۱۲	۹۷	۸	۱۹۴
۱۲	۹۸	۸	۱۹۷	۱۲	۹۸	۸	۱۹۷
۱۲	۹۹	۸	۲۰۰	۱۲	۹۹	۸	۲۰۰
۱۲	۱۰۰	۸	۲۰۳	۱۲	۱۰۰	۸	۲۰۳
۱۲	۱۰۱	۸	۲۰۶	۱۲	۱۰۱	۸	۲۰۶
۱۲	۱۰۲	۸	۲۰۹	۱۲	۱۰۲	۸	۲۰۹
۱۲	۱۰۳	۸	۲۱۲	۱۲	۱۰۳	۸	۲۱۲
۱۲	۱۰۴	۸	۲۱۵	۱۲	۱۰۴	۸	۲۱۵
۱۲	۱۰۵	۸	۲۱۸	۱۲	۱۰۵	۸	۲۱۸
۱۲	۱۰۶	۸	۲۲۱	۱۲	۱۰۶	۸	۲۲۱
۱۲	۱۰۷	۸	۲۲۴	۱۲	۱۰۷	۸	۲۲۴
۱۲	۱۰۸	۸	۲۲۷	۱۲	۱۰۸	۸	۲۲۷
۱۲	۱۰۹	۸	۲۳۰	۱۲	۱۰۹	۸	۲۳۰
۱۲	۱۱۰	۸	۲۳۳	۱۲	۱۱۰	۸	۲۳۳
۱۲	۱۱۱	۸	۲۳۶	۱۲	۱۱۱	۸	۲۳۶
۱۲	۱۱۲	۸	۲۳۹	۱۲	۱۱۲	۸	۲۳۹
۱۲	۱۱۳	۸	۲۴۲	۱۲	۱۱۳	۸	۲۴۲
۱۲	۱۱۴	۸	۲۴۵	۱۲	۱۱۴	۸	۲۴۵
۱۲	۱۱۵	۸	۲۴۸	۱۲	۱۱۵	۸	۲۴۸
۱۲	۱۱۶	۸	۲۵۱	۱۲	۱۱۶	۸	۲۵۱
۱۲	۱۱۷	۸	۲۵۴	۱۲	۱۱۷	۸	۲۵۴
۱۲	۱۱۸	۸	۲۵۷	۱۲	۱۱۸	۸	۲۵۷
۱۲	۱۱۹	۸	۲۶۰	۱۲	۱۱۹	۸	۲۶۰
۱۲	۱۲۰	۸	۲۶۳	۱۲	۱۲۰	۸	۲۶۳
۱۲	۱۲۱	۸	۲۶۶	۱۲	۱۲۱	۸	۲۶۶
۱۲	۱۲۲	۸	۲۶۹	۱۲	۱۲۲	۸	۲۶۹
۱۲	۱۲۳	۸	۲۷۲	۱۲	۱۲۳	۸	۲۷۲
۱۲	۱۲۴	۸	۲۷۵	۱۲	۱۲۴	۸	۲۷۵
۱۲	۱۲۵	۸	۲۷۸	۱۲	۱۲۵	۸	۲۷۸
۱۲	۱۲۶	۸	۲۸۱	۱۲	۱۲۶	۸	۲۸۱
۱۲	۱۲۷	۸	۲۸۴	۱۲	۱۲۷	۸	۲۸۴
۱۲	۱۲۸	۸	۲۸۷	۱۲	۱۲۸	۸	۲۸۷
۱۲	۱۲۹	۸	۲۹۰	۱۲	۱۲۹	۸	۲۹۰
۱۲	۱۳۰	۸	۲۹۳	۱۲	۱۳۰	۸	۲۹۳
۱۲	۱۳۱	۸	۲۹۶	۱۲	۱۳۱	۸	۲۹۶
۱۲	۱۳۲	۸	۲۹۹	۱۲	۱۳۲	۸	۲۹۹
۱۲	۱۳۳	۸	۳۰۲	۱۲	۱۳۳	۸	۳۰۲
۱۲	۱۳۴	۸	۳۰۵	۱۲	۱۳۴	۸	۳۰۵
۱۲	۱۳۵	۸	۳۰۸	۱۲	۱۳۵	۸	۳۰۸
۱۲	۱۳۶	۸	۳۱۱	۱۲	۱۳۶	۸	۳۱۱
۱۲	۱۳۷	۸	۳۱۴	۱۲	۱۳۷	۸	۳۱۴
۱۲	۱۳۸	۸	۳۱۷	۱۲	۱۳۸	۸	۳۱۷
۱۲	۱۳۹	۸	۳۲۰	۱۲	۱۳۹	۸	۳۲۰
۱۲	۱۴۰	۸	۳۲۳	۱۲	۱۴۰	۸	۳۲۳
۱۲	۱۴۱	۸	۳۲۶	۱۲	۱۴۱	۸	۳۲۶
۱۲	۱۴۲	۸	۳۲۹	۱۲	۱۴۲	۸	۳۲۹
۱۲	۱۴۳	۸	۳۳۲	۱۲	۱۴۳	۸	۳۳۲
۱۲	۱۴۴	۸	۳۳۵	۱۲	۱۴۴	۸	۳۳۵
۱۲	۱۴۵	۸	۳۳۸	۱۲	۱۴۵	۸	۳۳۸
۱۲	۱۴۶	۸	۳۴۱	۱۲	۱۴۶	۸	۳۴۱
۱۲	۱۴۷	۸	۳۴۴	۱۲	۱۴۷	۸	۳۴۴
۱۲	۱۴۸	۸	۳۴۷	۱۲	۱۴۸	۸	۳۴۷
۱۲	۱۴۹	۸	۳۵۰	۱۲	۱۴۹	۸	۳۵۰
۱۲	۱۵۰	۸	۳۵۳	۱۲	۱۵۰	۸	۳۵۳
۱۲	۱۵۱	۸	۳۵۶	۱۲	۱۵۱	۸	۳۵۶
۱۲	۱۵۲	۸	۳۵۹	۱۲	۱۵۲	۸	۳۵۹
۱۲	۱۵۳	۸	۳۶۲	۱۲	۱۵۳	۸	۳۶۲
۱۲	۱۵۴	۸	۳۶۵	۱۲	۱۵۴	۸	۳۶۵
۱۲	۱۵۵	۸	۳۶۸	۱۲	۱۵۵	۸	۳۶۸
۱۲	۱۵۶	۸	۳۷۱	۱۲	۱۵۶	۸	۳۷۱
۱۲	۱۵۷	۸	۳۷۴	۱۲	۱۵۷	۸	۳۷۴
۱۲	۱۵۸	۸	۳۷۷	۱۲	۱۵۸	۸	۳۷۷
۱۲	۱۵۹	۸	۳۸۰	۱۲	۱۵۹	۸	۳۸۰
۱۲	۱۶۰	۸	۳۸۳	۱۲	۱۶۰	۸	۳۸۳
۱۲	۱۶۱	۸	۳۸۶	۱۲	۱۶۱	۸	۳۸۶
۱۲	۱۶۲	۸	۳۸۹	۱۲	۱۶۲	۸	۳۸۹
۱۲	۱۶۳	۸	۳۹۲	۱۲	۱۶۳	۸	۳۹۲
۱۲	۱۶۴	۸	۳۹۵	۱۲	۱۶۴	۸	۳۹۵
۱۲	۱۶۵	۸	۳۹۸	۱۲	۱۶۵	۸	۳۹۸
۱۲	۱۶۶	۸	۴۰۱	۱۲	۱۶۶	۸	۴۰۱
۱۲	۱۶۷	۸	۴۰۴	۱۲	۱۶۷	۸	۴۰۴
۱۲	۱۶۸	۸	۴۰۷	۱۲	۱۶۸	۸	۴۰۷
۱۲	۱۶۹	۸	۴۱۰	۱۲	۱۶۹	۸	۴۱۰
۱۲	۱۷۰	۸	۴۱۳	۱۲	۱۷۰	۸	۴۱۳
۱۲	۱۷۱	۸	۴۱۶	۱۲	۱۷۱	۸	۴۱۶
۱۲	۱۷۲	۸	۴۱۹	۱۲	۱۷۲	۸	۴۱۹
۱۲	۱۷۳	۸	۴۲۲	۱۲	۱۷۳	۸	۴۲۲
۱۲	۱۷۴	۸	۴۲۵	۱۲	۱۷۴	۸	۴۲۵
۱۲	۱۷۵	۸	۴۲۸	۱۲	۱۷۵	۸	۴۲۸
۱۲	۱۷۶	۸	۴۳۱	۱۲	۱۷۶	۸	۴۳۱
۱۲							

سمت قبلہ (سورج کے سایے کی مد سے)			عرض البلد تقریباً ۳۰ درجے شمال		
سایہ دیکھتے ہوئے کسی کسی طرف سے			طول البلد تقریباً ۶۰ درجے مشرق		
پاکستان کا معیاری وقت جب کہ سایہ			پاکستان کا معیاری وقت جب کہ سایہ		
سمت قبلہ کی طرف ہوتا ہے	سمت قبلہ سے	سمت قبلہ کے	سمت قبلہ کی طرف ہوتا ہے	سمت قبلہ سے	سمت قبلہ کے
منٹ	گھنٹہ	منٹ	منٹ	گھنٹہ	منٹ
تاریخ	جھینر	تاریخ	جھینر	تاریخ	جھینر
۱۲ - ۷	۱۲ - ۱۲	۷ - ۷	—	۱۱ - ۲۲	—
۱۲ - ۱۰	۱۲ - ۱۲	۷ - ۵۲	—	۱۱ - ۲۵	—
۱۲ - ۱۷	۱۲ - ۱۲	۷ - ۴۹	—	۱۱ - ۲۷	—
۱۲ - ۲۵	۱۲ - ۱۲	۷ - ۴۲	—	۱۱ - ۵۰	—
۱۲ - ۳۳	۱۲ - ۱۲	۷ - ۳۲	—	۱۱ - ۵۳	—
۱۲ - ۴۲	۱۲ - ۱۲	۷ - ۲۵	—	۱۱ - ۵۴	—
۱۲ - ۵۷	۱۲ - ۱۲	۷ - ۱۰	—	۱۱ - ۵۷	—
۱۵ - ۷	۱۲ - ۱۱	۷ - ۲	—	۱۱ - ۵۸	—
۱۵ - ۱۶	۱۲ - ۹	۷ - ۵۰	—	۱۱ - ۵۹	—
۱۵ - ۲۶	۱۲ - ۷	۷ - ۳۷	—	۱۲ - ۰	—
۱۵ - ۳۸	۱۲ - ۵	۷ - ۲۳	—	۱۲ - ۱	—
۱۵ - ۴۹	۱۲ - ۲	۷ - ۱۱	—	۱۲ - ۲	—
۱۶ - ۲	۱۱ - ۵۹	۵ - ۵۲	۱۷ - ۵۹	۱۲ - ۲	—
۱۶ - ۱۳	۱۱ - ۵۷	—	۱۷ - ۴۸	۱۲ - ۳	—
۱۶ - ۲۲	۱۱ - ۵۴	—	۱۷ - ۳۳	۱۲ - ۳	—
۱۶ - ۳۳	۱۱ - ۵۱	—	۱۷ - ۲۰	۱۲ - ۳	—
۱۶ - ۴۴	۱۱ - ۴۸	—	۱۷ - ۵	۱۲ - ۱	—
۱۶ - ۵۶	۱۱ - ۴۶	—	۱۷ - ۵۱	۱۲ - ۱	—
۱۷ - ۹	۱۱ - ۴۲	—	۱۷ - ۲۱	۱۲ - ۱	—
۱۷ - ۱۸	۱۱ - ۳۹	—	۱۷ - ۱۰	۱۲ - ۱	—
۱۷ - ۲۹	۱۱ - ۳۷	—	۱۷ - ۵	۱۲ - ۰	—
۱۷ - ۴۱	۱۱ - ۳۵	—	۱۵ - ۵۲	۱۲ - ۰	۷ - ۴
—	۱۱ - ۳۲	—	۱۵ - ۳۹	۱۲ - ۰	۷ - ۱۵
—	۱۱ - ۳۱	—	۱۵ - ۲۶	۱۲ - ۰	۷ - ۲۶
—	۱۱ - ۳۰	—	۱۵ - ۱۰	۱۲ - ۱	۷ - ۲۰
—	۱۱ - ۲۹	—	۱۵ - ۱	۱۲ - ۱	۷ - ۴۹
—	۱۱ - ۲۸	—	۱۲ - ۴۹	۱۲ - ۱	۷ - ۵۶
—	۱۱ - ۲۸	—	۱۲ - ۳۹	۱۲ - ۲	۷ - ۹
—	۱۱ - ۲۸	—	۱۲ - ۲۸	۱۲ - ۳	۷ - ۲۰
—	۱۱ - ۲۹	—	۱۲ - ۲۱	۱۲ - ۵	۷ - ۲۹
—	۱۱ - ۳۰	—	۱۲ - ۱۱	۱۲ - ۷	۷ - ۳۱
—	۱۱ - ۳۱	—	۱۲ - ۶	۱۲ - ۷	۷ - ۳۶
—	۱۱ - ۳۲	—	۱۲ - ۲	۱۲ - ۸	۷ - ۵۱
—	۱۱ - ۳۵	—	۱۲ - ۰	۱۲ - ۹	۷ - ۵۵
—	۱۱ - ۳۷	—	۱۲ - ۰	۱۲ - ۱۰	۷ - ۵۷
—	۱۱ - ۳۹	—	۱۲ - ۲	۱۲ - ۱۲	۷ - ۵۹

نوٹس: صحیح مغرب سے سمت قبلہ تقریباً ۱۰ درجے جنوب کی طرف جھکی ہوئی ہے۔

سمت قبلہ (سورج کے سایے کی مدد سے)		موضع ایدہ تقریباً ۱۲ بجے شمال		موضع ایدہ تقریباً ۱۲ بجے شرق		سایہ دیکھنے کے لئے کسی ایسی چیز کو منتخب کرنا چاہیے جو بالکل عموداً ٹھکرائی ہو	
ہمینہ	تاریخ	پاکستان کا معیاری وقت جب کہ سایہ سمت قبلہ کی طرف پڑتا ہے	سمت قبلہ کے	ہمینہ	تاریخ	پاکستان کا معیاری وقت جب کہ سایہ سمت قبلہ کی طرف پڑتا ہے	سمت قبلہ کے
جنوری	۱	۱۱-۲۶	—	جولائی	۱	۱۲-۲	—
	۵	۱۱-۲۶	—		۸	۱۲-۰	—
	۱۰	۱۱-۳۱	—		۱۰	۱۲-۵۶	—
	۱۵	۱۱-۳۲	—		۱۵	۱۲-۵۱	—
	۲۰	۱۱-۳۷	—		۲۰	۱۲-۳۲	—
فروری	۲۵	۱۱-۳۹	—		۲۵	۱۲-۳۶	—
	۱	۱۱-۳۲	—	اگست	۱	۱۲-۲۵	—
	۵	۱۱-۳۲	—		۵	۱۲-۱۳	—
	۱۰	۱۱-۳۶	—		۱۰	۱۲-۸	—
	۱۵	۱۱-۳۷	—		۱۵	۱۲-۵۸	—
	۲۰	۱۱-۳۹	—		۲۰	۱۲-۴۶	—
مارچ	۲۵	۱۱-۳۸	—		۲۵	—	—
	۱	۱۱-۵۰	—	ستمبر	۱	—	—
	۵	۱۱-۵۱	—		۵	—	—
	۱۰	۱۱-۵۲	—		۱۰	—	—
	۱۵	۱۱-۵۲	—		۱۵	—	—
	۲۰	۱۱-۵۲	—		۲۰	—	—
اپریل	۲۵	۱۱-۵۲	—	اکتوبر	۲۵	—	—
	۱	۱۱-۵۲	—		۱	—	—
	۵	۱۱-۵۲	—		۵	—	—
	۱۰	۱۱-۵۲	—		۱۰	—	—
	۱۵	۱۱-۵۲	—		۱۵	—	—
مئی	۲۰	۱۱-۵۵	—	نومبر	۲۰	—	—
	۲۵	۱۱-۵۵	—		۲۵	—	—
	۱	۱۱-۵۹	۵-۵۸		۱	—	—
	۵	۱۱-۵۷	۶-۵		۵	—	—
	۱۰	۱۱-۵۸	۶-۱۲		۱۰	—	—
جون	۱۵	۱۱-۵۹	۶-۲۲	دسمبر	۱۵	—	—
	۲۰	۱۱-۵۹	۶-۳۱		۲۰	—	—
	۲۵	۱۱-۵۹	۶-۳۹		۲۵	—	—
	۱	۱۱-۵۸	۶-۲۸		۱	—	—
	۵	۱۱-۵۷	۶-۵۲		۵	—	—
	۱۰	۱۱-۵۶	۶-۵۹		۱۰	—	—
	۱۵	۱۱-۵۶	۶-۵۹		۱۵	—	—
	۲۰	۱۱-۵۶	۶-۵۹		۲۰	—	—
	۲۵	۱۱-۵۶	۶-۵۹		۲۵	—	—
	۳۰	۱۱-۵۶	۶-۵۹		۳۰	—	—

نوٹ: صبح مغرب سے سمت قبلہ تقریباً ۱۵ درجے جنوب کی طرف جھکی ہوئی ہے۔

